

ԳԵՎՈՐԳ Է. ԿԵՍՈՅԱՆ

ՀԱԱ, պ. գ. թ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բանալի բառեր՝ Միջազգային ճանաչում, դիվանագիտական ներկայացուցիչ, Հայաստանի առաջին Հանրապետություն, հյուպատոս, փոխհյուպատոս, հյուպատոսական գործակալ:

Միջազգային հարաբերությունները և դիվանագիտական փոխշփումները յուրաքանչյուր անկախ պետության կայացվածության, ինքնիշխանության ու ճանաչելիության կարևոր ապացույցներից են: Հայաստանի առաջին Հանրապետությունը, ծնունդ առնելով դժվարին պայմաններում ու թշնամական միջավայրում, կարողացավ հաղթահարել ներքին դժվարությունները, կայունանալ և դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատել տասնյակ պետությունների ու միջազգային կառույցների հետ՝ հաստատելով համագործակցային և, գերազանցապես, բարեկամական հարաբերություններ:

Հայաստանի առաջին Հանրապետության մասին գրվել են բազմաթիվ աշխատանքներ, սակայն դիվանագիտական ներկայացուցչությունների ուսումնասիրման ուղղությամբ համապարփակ աշխատանք չի ստեղծվել: Որոշ չափով լու-

սաքանված են Վրաստանի, Ուկրաինայի և Ռուսաստանի ոչ խորհրդային ուժերի հետ ՀՀ դիվանագիտական փոխշփումները, իսկ մյուս երկրների առումով անհրաժեշտ են լրացուցիչ ուսումնասիրություններ³⁶։ Անկախության հռչակումից անմիջապես հետո Հայաստանի առաջին Հանրապետության ղեկավարությունը ծեռնամուխ է լինում հարևան երկրների հետ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատմանը, ինչը և՛ կենսական անհրաժեշտություն էր, և՛ Բաթումի պայմանագրի պահանջ։ Առաջինը դիվանագիտական հարաբերություններ են հաստատվում Վրաստանի հետ, որը կամուրջ է դառնում ոչ միայն Վրաստանի, այլ նաև՝ արտաքին աշխարհի հետ հարաբերվելու հարցում։ 1918 թ. հուլիսի 24-ին³⁷ Արշակ Զամայանը նշանակվում է ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչ Թիֆլիսում³⁸ և պաշտոնավարում մինչև նույն տարվա վերջը, քանի որ 1918 թ. դեկտեմբերի 13-ին սկսված հայ-վրացական պատերազմի պատճառով դադարում է ներկայացուցչության գործունեությունը։ Կարևորելով Վրաստանի դերը շրջափակումից խուսափելու և արտաքին աշխարհի ելք

³⁶ Հոդվածում ներկայացվելու են ՀՀ դիվանագիտական ներկայացվածության աշխարհագրությունը, դիվանագիտական ներկայացուցիչները (որպես այդպիսիք դիտարկվելու են դեսպանները, ընդհանուր հյուպատոսները, հյուպատոսները, փոխհյուպատոսները (միայն այն վայրերը, որտեղ ավելի բարձր աստիճանի ներկայացուցիչ չի եղել), հյուպատոսական գործակալները) և նրանց նշանակման-ազատման ժամանակագրությունը։ Դիվանագիտական ներկայացուցիչների գործունեության ներկայացում սույն հոդվածում չենք կատարել՝ հաշվի առնելով ծավալի սահմանափակ լինելը։

³⁷ Տե՛ս Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. 275, ց. 5, գ. 26, թ. 8։

³⁸ 1918 թ. սեպտեմբերի 28-ին կազմված Վրաստանում ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցչության ծառայողների ցուցակում պաշտոնավարման սկիզբը նշվում է հուլիսի 15-ը (ՀԱԱ, ֆ. 275, ց. 5, գ. 40, թ. 15)։

ունենալու առումով՝ արդեն 1919 թ. մարտի 6-ին³⁹ վերականգնված դիվանագիտական ներկայացուցչության ղեկավար է նշանակվում Լևոն Եվանգուլյանը⁴⁰, որին 1920 թ. ապրիլի 2-ին փոխարինում է Տիգրան Բեկզադյանը⁴¹: Արտաքին աշխարհի հետ հարաբերվելու գործում մեծ էր հատկապես Վրաստանի ծովափնյա քաղաքների դերը: 1918 թ. կեսերից ՀՀ հյուպատոսություններ են հաստատվում Վրաստանի մի շարք ծովափնյա քաղաքներում: 1918 թ. օգոստոսի 19-ին հյուպատոսություն է հիմնվում Սուխում քաղաքում⁴². հյուպատոս է նշանակվում Տիգրան Գյուգալյանը, որը պաշտոնավարում է մինչև 1919 թ. մարտ ամիսը⁴³: 1919 թ. նոյեմբերի 1-ի ՀՀ կառավարության որոշմամբ նրան փոխարինում է Վաղարշակ Սահակյանը⁴⁴, ով հյուպատոսության կազմավորման սկզբից զբաղեցրել է քարտուղարի պաշտոնը, իսկ 1919 թ. մարտից եղել է հյուպատոսի պաշտոնակատար: Նա պաշտոնավարել է մինչև 1920 թ. նոյեմբերը: ՀՀ գոյության վերջին մեկ ամսում Սուխումիում հյուպատոսի պարտականությունները կատարում է Վահրամ Ղասապյանը⁴⁵: Վրաստանի հաջորդ շրջանը, որտեղ հաստատվել է հայկական հյուպատո-

³⁹ Դիվանագիտական ներկայացուցչության գործունեության դադարի այս շրջանում կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում Միքայել Թումանյանի գործունեությունը, ով կարողանում է ապահովել կայք Հայաստանի և Վրաստանի միջև, ինչպես նաև կարևոր դերակատարում ունենալ ներկայացուցչության վերականգնման գործում:

⁴⁰ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 75, թ. 27:

⁴¹ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 139, թ. 76:

⁴² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 275, ց. 5, գ. 33, թ. 62:

⁴³ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 47:

⁴⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 62, թ. 10:

⁴⁵ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 572, թ. 22:

սություն, Բաթում քաղաքն էր: 1919 թ. փետրվարի 1-ին Բաթումում հյուպատոս է նշանակվել Գևորգ Եղիզարյանը⁴⁶, նրան 1919 թ. սեպտեմբերի 11-ին փոխարինել է Հարություն Չմշկյանը⁴⁷, վերջինիս՝ 1920 թ. մայիսի 10-ին՝ Միքայել Աթաբեկյանը⁴⁸, ով պաշտոնավարել է նաև Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո:

Վրաստանի հետ գրեթե միաժամանակ դիվանագիտական ներկայացուցչություն է հաստատվում Օսմանյան կայսրությունում: 1918 թ. հուլիսին Կ. Պոլսում ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչ է նշանակվում Ֆերդինանտ Թախթաջյանը⁴⁹, որը պաշտոնավարում է միջև Հայաստանի առաջին Հանրապետության անկումը⁵⁰: Թախթաջյանը, գործելով բավականին բարդ պայմաններում, կարողացել է ՀՀ ղեկավարությանը փոխանցել արժեքավոր տեղեկություններ Թուրքիայում տեղի ունեցող իրադարձությունների վերաբերյալ, ինչպես նաև ունեցել է միջնորդի դեր Հայաստանի Հանրապետության և մյուս պետություններում ՀՀ ներկայացուցիչների միջև:

Ադրբեջանի մուսավաթական կառավարության հետ երկարատև քննարկումներից հետո պաշտոնապես դիվանագիտական հարաբերություններ են հաստատվում Ադրբեջանի և

⁴⁶ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 151, թ. 5:

⁴⁷ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 38:

⁴⁸ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 638, թ. 213:

⁴⁹ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 145, թ. 1ա:

⁵⁰ 1919 թ. փետրվարի 23-ին Արշակ Ջամալյանը (տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 115, թ. 10), իսկ 1920 թ. օգոստոսի 10-ին Հովհաննես Բաջազունին (տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 415, թ. 152) նշանակվում են Կ. Պոլսում ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչ, սակայն պաշտոնավարման չեն անցնում:

Հայաստանի Հանրապետությունների միջև: 1918 թ. հոկտեմբերի 4-ին Բաքվում ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչ է նշանակվում Տիգրան Բեկզադյանը⁵¹, ում թեկնածության դեմ մուսավաթական կառավարությունը չուներ առարկություններ: 1920 թ. փետրվարի 2-ին Բեկզադյանին փոխարինում է Մարտիրոս Հաբությունյանը⁵², ով պաշտոնավարում է մինչև Առաջին Հանրապետության անկումը: 1920 թ. Բաքվում բացվել է նաև հյուպատոսություն: Հյուպատոս է նշանակվել Ներսես Ներսեսյանը⁵³, որը որպես ՀՀ Պարենավորման նախարարության լիազոր Բաքվում գործում էր 1918 թ. դեկտեմբերի 30-ից⁵⁴:

Հայաստանի առաջին Հանրապետությունը իր հարավային հարևանի՝ Պարսկաստանի հետ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատում է փոքր-ինչ ավելի ուշ: 1919 թ. հունիս-հուլիս ամիսներին Հայաստանի և Պարսկաստանի կառավարությունների միջև տեղի ունեցած գրագրության արդյունքում ձեռք է բերվում համաձայնություն Թեհրանում ՀՀ ներկայացուցիչ ունենալու հարցում⁵⁵: Այդ պաշտոնում նշանակվում է ռազմական և պետական նշանավոր գործիչ Հովսեփ Արղությանը⁵⁶, որը նոյեմբերի 1-ին Երևանից ճանապարհվում է Թեհրան և տեղ հասնում 1920 թ. հունվարի սկզբին: 1920 թ. վերջին Թավրիզում հիմնվում է նաև հյուպա-

⁵¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 139, թ. 4:

⁵² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 118, թ. 21:

⁵³ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 198, թ. 258:

⁵⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 20, թ. 14:

⁵⁵ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 197, թ. 19:

⁵⁶ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 25:

տոսություն և հյուպատոսական գործակալ է նշանակվում Մուշեղ Տեր-Ջաքարյանը⁵⁷:

1918 թ. վերջից ակտիվ դիվանագիտական հարաբերություններ են հաստատվում Ուկրաինայի հետ, որտեղ կար հոծ հայկական համայնք, ինչպես նաև՝ մեծ թվով գաղթականներ, գերիներ և անհրաժեշտ էր զբաղվել նրանց խնդիրների լուծմամբ: 1918 թ. հոկտեմբերի 22-ին Ուկրաինայում ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչ է նշանակվում Գրիգոր Ձամոյանը⁵⁸, ով գործուն քայլեր է ձեռնարկում Ուկրաինայում ՀՀ դիվանագիտական ցանցը ընդլայնելու ուղղությամբ: Հյուպատոսություններ են հիմնվում Ուկրաինայի մի շարք հայահոծ քաղաքներում: 1918 թ. սեպտեմբերին Ուկրաինայի հայկական կոլլեգիայի կողմից Օդեսայում հյուպատոս է նշանակվում Մակար Պոպովը⁵⁹: Նրա նշանակումը դիվանագիտական ներկայացուցիչ Ձամոյանի կողմից հաստատվում է 1919 թ. սկզբին և հունվարի 13-ին նրան է փոխանցվում ընդհանուր հյուպատոսի հավատարմագիրը⁶⁰: 1919 թ. ապրիլի 5-ին՝ խորհրդային ուժերի առաջխաղացումից և Օդեսսան գրավելուց հետո Ձամոյանը և Պոպովը հեռանում են այդտեղից⁶¹: Օդեսայում հյուպատոսի պաշտոնակատար է նշանակվում

⁵⁷ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 545, թ. 52:

⁵⁸ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 73, թ. 78. տե՛ս նաև **Պետրոսյան Գ.**, Ուկրաինայում Հայաստանի առաջին Հանրապետության հյուպատոսական մարմինների գործունեության պատմությունից «Հայոց պատմության հարցեր», հ. 3, Երևան, 2002, էջ 136:

⁵⁹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 148, թ. 58:

⁶⁰ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 217, թ. 512:

⁶¹ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 8:

Եղիշե Մելիքյանը⁶², որն այդ կարգավիճակում մնում է մինչև Հայաստանի առաջին Հանրապետության անկումը:

1918 թ. հոկտեմբերի 7-ին Խարկովում հյուպատոս է նշանակվում Բժիշկ Մկրտիչ Մելիքյանը⁶³: Հյուպատոսությունը գործում է մինչև 1919 թ. հունվարի 10-ը⁶⁴, երբ խորհրդային ուժերը մտնում են Խարկով և արգելում կառույցի գործունեությունը: 1919 թ. ապրիլի 15-ին Ուկրաինայի խորհրդային իշխանության Արտաքին գործերի ժողկոմատը Մ. Մելիքյանից պահանջում է հեռանալ Խարկովից⁶⁵: Հունիսի սկզբին Մելիքյանը ժամանում է Երևան⁶⁶: Հուլիսի 4-ին նորից վերականգնվում է Խարկովում ՀՀ հյուպատոսության գործունեությունը⁶⁷ և հյուպատոս է նշանակվում Ռուբեն Յուզբաշյանը՝ պաշտոնավարելով մինչև 1920 թ. փետրվար ամիսը⁶⁸: 1918 թ. հոկտեմբերից նա նաև ՀՀ պարենավորման նախարարության լիազորն էր Խարկովում⁶⁹:

1918 թ. նոյեմբերին հյուպատոսություն է հիմնվում նաև Կիևում: Հյուպատոս է նշանակվում Ուկրաինայի հայկական կոմիսարիատի կոլլեգիայի նախագահ գնդապետ Միքայել Լոմիձեն: Կիևի հյուպատոսական հիմնարկը դադարեցնում է

⁶² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 275, ց. 2, գ. 1, թ. 29:

⁶³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 380, թ. 13:

⁶⁴ Տե՛ս Պետրոսյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 143:

⁶⁵ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 380, թ. 3:

⁶⁶ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 13:

⁶⁷ Տե՛ս Պետրոսյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 143:

⁶⁸ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 89, թ. 14:

⁶⁹ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 73, թ. 52:

իր գործունեությունը 1919 թ. դեկտեմբերի 16-ին, երբ քաղաքը խորհրդայնացվում է⁷⁰:

Հյուպատոսություն է հաստատվել նաև Սևաստոպոլում: Այստեղ հյուպատոսներ են եղել Արամ Թելֆեյանը⁷¹ և Հովհաննես Սաղաթեյանը⁷²:

Շարունակվում էին Ռուսաստանի հետ ավանդաբար զարգացող հարաբերությունները: 1919 թ. կեսերից ներկայացուցչություններ են հաստատվում Ռուսաստանի տարածքում գործող գրեթե բոլոր կազմավորումներում՝ ընդհանուր 9 քաղաքներում: Սկզբից հարաբերությունները զարգանում էին «սպիտակների» ճամբարում գտնվող ուժերի հետ: 1919 թ. մայիսի 23-ին, ՀՀ կառավարության որոշմամբ, Ալեքսանդր Ասրիբեկյանը հյուպատոս է նշանակվում Թերեքի շրջանում⁷³, հետագայում՝ հոկտեմբերի 15-ին, նրան փոխարինում է Հակոբ քահանա Սադիկյանը⁷⁴, ապա՝ 1920 թ. նոյեմբերի 3-ին Պետրոս Հովհաննիսյանը⁷⁵: Կառավարության նույն որոշմամբ Դոնի Ռոստովում դիվանագիտական ներկայացուցիչ է նշանակվում Գրիգոր Չալխուշյանը⁷⁶: 1919 թ. մայիսի 23-ին Եկատերինոդարում Դենիկինի մոտ, դիվանագիտական ներկայացուցիչ է նշանակվել Հովհաննես Սաղաթեյանը⁷⁷: Հան-

⁷⁰ Տե՛ս Պետրոսյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 144-145:

⁷¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 6, թ. 1:

⁷² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 198, թ. 258:

⁷³ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 43, թ. 109 շրջ.:

⁷⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 275, ց. 4, գ. 7, թ. 1:

⁷⁵ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 465, թ. 40:

⁷⁶ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 43, թ. 109 շրջ.:

⁷⁷ Տե՛ս նույն տեղում: Տեղի դեկավարությանն ուղղված ՀՀ ԱԳՆ 1919 թ. փետրվարի 17-ի գրության մեջ արդեն տեղեկացվում է, որ Սաղաթեյանը

րապետության գոյության վերջին 2 ամիսներին նրան փոխարինում է Բախչի Սառայցևը⁷⁸: 1919 թ. հուլիսի 1-ին Սիբիրում դիվանագիտական ներկայացուցիչ է նշանակվում Ձամոյան Գրիգորը⁷⁹: Վերջինս պաշտոնավարում է մինչև 1920 թ. կեսերը և օգոստոսի 16-ին վերադառնում է Երևան⁸⁰: 1919 թ. կեսերից հյուպատոսություն է հաստատվում նաև Արմավիր քաղաքում: Հյուպատոսներ են նշանակվել նախ Ներսիսյանը, ապա՝ Յուրի Տամամյանը⁸¹: Հյուպատոսություններ են գործել նաև Ստավրոպոլ, Պետրոպոլսկ, Կրասնոպոլսկ (ներկայումս Թուրքմենստանի կազմում է գտնվում) քաղաքներում՝ համապատասխանաբար հյուպատոսներ են եղել Արսեն Քալանթարը⁸², Բախչի Աթայանը⁸³, Քրիստաֆոր Կարապետովը⁸⁴:

1920 թ. կեսերին՝ Լևոն Շանթի գլխավորած ՀՀ պատմիրակության Մոսկվա կատարած պաշտոնական այցից հետո, դիվանագիտական հարաբերություններ են հաստատվում նաև խորհրդային ուժերի հետ: 1920 թ. օգոստոսի 17-ին Մոսկվայում դիվանագիտական ներկայացուցիչ է նշանակվում Եղիազար Եղիազարյանը⁸⁵:

նշանակվում է ներկայացուցիչ (տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 342, թ. 3), սակայն կառավարության որոշումը լինում է ավելի ուշ:

⁷⁸ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 198, թ. 258 շրջ.:

⁷⁹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 210, թ. 2:

⁸⁰ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 610, թ. 14:

⁸¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 198, թ. 258 շրջ.:

⁸² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 594, թ. 14: Ա. Քալանթարը պաշտոնավարել է 1920 թ. հունվարի 16-ից մինչև նույն տարվա կեսերը: 1920 թ. հունիսի 19-ին բնակարանի խուզարկությունից հետո ձերբակալվել է խորհրդային իշխանության կողմից:

⁸³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 198, թ. 258 շրջ.:

⁸⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 545, թ. 52:

⁸⁵ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 249, թ. 545:

Միջազգետքում հավաքված հայ գաղթականության խնդիրների լուծման, ինչպես նաև նրանց Հայաստան վերադարձը կազմակերպելու համար, 1919 թ. հունիսի 5-ին Իրաքում Բաղդադ քաղաքում, դիվանագիտական ներկայացուցիչ է նշանակվում Արսեն Կիտուրը⁸⁶: Մեկ տարի անց՝ 1920 թ. հունիսի 18-ին, նրան այս պաշտոնում փոխարինում է Լևոն Շաղոյանը⁸⁷, որը պաշտոնավարում է մինչև Առաջին Հանրապետության անկումը:

1920 թ. հունվարի 19-ին Հայաստանի առաջին Հանրապետության փաստացի ճանաչումը նոր հնարավորություններ է ստեղծում դիվանագիտական հարաբերությունների զարգացման և դիվանագիտական ներկայացվածության աշխարհագրության ընդլայնման համար: Նոր ներկայացուցչություններ են բացվում եվրոպական մի շարք պետություններում: Նախ նշենք, որ 1918 թ. Բեռլին և Փարիզ էին ուղարկվել պատվիրակություններ, համապատասխանաբար, Համո Օհանջանյանի և Ավետիս Ահարոնյանի գլխավորությամբ: Համո Օհանջանյանի՝ Բեռլինից Փարիզ տեղափոխվելուց հետո, Բեռլինում ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչ է նշանակվում Զեյնա Գրինֆիլդը՝ պաշտոնավարելով մինչև Առաջին Հանրապետության անկումը⁸⁸: Բեռլինում հիմնվում է

⁸⁶ Ցե'ս նույն տեղում, գ. 355, թ. 402:

⁸⁷ Ցե'ս նույն տեղում, գ. 469, թ. 161:

⁸⁸ Ցե'ս նույն տեղում, գ. 68, թ. 33: 1920 թ. հոկտեմբերի 30-ից նա համարվել է նաև ՀՀ ներկայացուցիչը Ավստրիայում, Հունգարիայում, Չեխոսլովակիայում, Լեհաստանում (տե'ս ՀԱՄ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 420, թ. 53):

նաև հյուպատոսություն և հյուպատոս է նշանակվում Ավետիս Ավետիսյանը⁸⁹:

1920 թ. ապրիլի 16-ի Ավետիս Ահարոնյանի առաջարկության հիման⁹⁰ վրա ապրիլի 17-ին ՀՀ արտգործնախարարությունը ներկայացուցիչներ է նշանակում եվրոպական մի շարք քաղաքներում: Ֆինլանդիայում՝ Հելսինգֆորս քաղաքում, ընդհանուր հյուպատոս է նշանակվում Միքայել Տեր-Ասատուրովը⁹¹, որը 1920 թ. հոկտեմբերին, հյուպատոսի պաշտոնով, տեղափոխվում է Յալթա, իսկ Հելսինգֆորսում ընդհանուր հյուպատոս է նշանակվում Սիդնիկոֆ Չմշկյանը⁹²: Բուլղարիայում՝ Սոֆիա քաղաքում, դիվանագիտական ներկայացուցիչ է նշանակվում Կարո Պալյանը⁹³, որին նոյեմբերի 8-ին փոխարինում է Լիպարիտ Նազարյանը⁹⁴: Սոֆիայում գործել է նաև ՀՀ հյուպատոսություն: 1920 թ. հոկտեմբերի 29-ին ՀՀ ԱԳՆ-ն, բավարարելով Հակոբ Մավյանի՝ 1920 թ. հունիսի 1-ի իրեն ներկայացուցիչ նշանակելու վերաբերյալ խնդրագիրը⁹⁵, վերջինիս նշանակում է ընդհանուր հյուպատոս⁹⁶: 1920 թ. ապրիլի 17-ին Շվեյցարիայում Ժնև քաղաքում, հյուպատոս է նշանակվում Լևոն Ներուզը⁹⁷, մարտի 2-

⁸⁹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 420, թ. 4:

⁹⁰ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 198, թ. 80:

⁹¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 577, թ. 1:

⁹² Տե՛ս նույն տեղում, գ. 545, թ. 52:

⁹³ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 432, թ. 12:

⁹⁴ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 26:

⁹⁵ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 19:

⁹⁶ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 25:

⁹⁷ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 537, թ. 2:

ին Հոռմում դիվանագիտական ներկայացուցիչ⁹⁸ է նշանակվել Միքայել Վարանդյանը⁹⁹:

1920 թ. փետրվարի 2-ից մինչև հանրապետության անկումը Լոնդոնում ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչ է եղել Հովհաննես (Խան) Մասեհյանը¹⁰⁰: Հոկտեմբերի 29-ին Մանչեստր քաղաքում հյուպատոս է նշանակվել Հ. Ղամբեռյանը¹⁰¹:

1920 թ. կեսերին ներկայացուցչություն է հիմնադրվում Ռումինիայում: Հունիսի 12-ին Բուխարեստում ընդհանուր հյուպատոս է նշանակվում տեղի հայոց ազգային միության նախագահ Հարություն Խնդիրյանը¹⁰²: «Յանկանալով կանոնատր եւ աւելի սերտ յարաբերութեան մէջ լինել Րումանեայի հայ գաղութի հետ, մօտիկից ծանօթանալ նրա պէտքերի եւ մանաւանդ նկատի ունենալով գաղութի շահերի պաշտպանութեան անհրաժեշտութիւնը Կառավարութիւնը ընդառաջ գնալով Միութեանդ խնդիրքին, որոշեց Բուխարեստում հաստատել Հայաստանի Ընդհանուր հիւպատոս....», - կարդում ենք Խնդիրյանին ուղղված ՀՀ կառավարության գրության

⁹⁸ ՀՀ կառավարությունը իր 1919 թ. դեկտեմբերի 29-ի (տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 90, թ. 140) և 1920 թ. փետրվարի 2-ի (տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 118, թ. 21) նիստերի ընթացքում քննարկել էր Հոռմում դիվանագիտական ներկայացուցիչ ունենալու և դրա վերաբերյալ Իտալիայի կառավարության համաձայնության հարցերը ու արժանացրել հավանության:

⁹⁹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 481, թ. 41:

¹⁰⁰ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 118, թ. 21: Մասեհյանի դիվանագիտական արտոնագիրը տրվել է միայն 1920 թ. օգոստոսի 11-ին (տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 609, թ. 4):

¹⁰¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 609, թ. 8:

¹⁰² Տե՛ս նույն տեղում, գ. 404, թ. 8:

մեջ¹⁰³: Նրան նույնքերի 8-ին փոխարինում է Գրիգոր Սայա-
նը¹⁰⁴: Ռումինիայի Սամոշիվար (Արմենուպոլիս) քաղաքում
հոկտեմբերի 29-ին հյուպատոս է նշանակվում Գուստավ Պա-
պը¹⁰⁵: 1920 թ. օգոստոսի 30-ին Աթենք քաղաքում դիվանա-
գիտական ներկայացուցիչ է նշանակվում Տիգրան Չալյա-
նը¹⁰⁶: 1920 թ. հոկտեմբերի 29-ին ՀՀ ԱԳՆ-ն ներկայացուցիչ-
ներ են նշանակվում հետևյալ քաղաքներում. Բելգրադ (Հա-
րավսլավիա)՝ փոխհյուպատոս Սավա Գեորգիևիչ¹⁰⁷, Միլան
(Իտալիա)՝ Կարապետ (Կարբիս) Դիլսիզյան¹⁰⁸, Անվերս (Բելգ-
րադ) հյուպատոս Տիգրան Չամքերթեն¹⁰⁹, Մարսել (Ֆրանսիա)
հյուպատոս Տիգրան Միրզայան¹¹⁰: Մինչ այդ՝ 1920 թ.
օգոստոսին, Փարիզում ընդհանուր հյուպատոս էր նշանակ-
վել Գրիգոր Սնապյանը¹¹¹:

ՀՀ շահերը ներկայացնելու և փոխառությանը աջակցելու
նպատակով Ճապոնիայի Յոկոհամա քաղաքում 1920 թ. հու-
լիսի 22-ին հյուպատոս է նշանակվում այստեղ մեծ ճանաչում
ունեցող Դիանա Աբգարը¹¹², ով դառնում է աշխարհում առա-
ջին կին դիվանագիտական ներկայացուցիչը: ՀՀ արտգործ-
նախարարության ֆինանսների նախարարությանն ուղղված
գրության մեջ Դ. Աբգարի նշանակման հիմնավորում է ներ-

¹⁰³ Նույն տեղում, թ. 6:

¹⁰⁴ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 432, թ. 26:

¹⁰⁵ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 492, թ. 260:

¹⁰⁶ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 616, թ. 3:

¹⁰⁷ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 492, թ. 258:

¹⁰⁸ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 119, թ. 8:

¹⁰⁹ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 492, թ. 261:

¹¹⁰ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 262:

¹¹¹ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 616, թ. 3:

կայացվում այն, որ «Համաձայն մեր ստացած տեղեկությունների, ծայրագոյն Արեւելքում, ուր Տ. Աբգարը ունի մեծ հոչակ, այս ընդհանուր գտնում են մեծ քանակությամբ հարուստ հայեր,- ասվում է գրության մեջ,- մինիստրութիւնս այն կարծիքին է, որ այդ երկու անձնատրութիւնները (խոսքը նաև մեծահարուստ Գորոյանի մասին է, ով պետք է փոխանցեր Աբգարի հավատարմագիրը – Գ.Կ.) կարող են մեծ աջակցութիւն ցույց տալ մեր փոխառութեան պարտաթղթերը տարածելու գործում»¹¹³:

ՀՀ ներկայացուցչություններ են հիմնվել նաև Աֆրիկա և Ամերիկա աշխարհամասերում: Հաշվի առնելով հոծ հայ համայնքի գոյությունը՝ ներկայացուցիչներ են նշանակվել Եգիպտոսում և Եթովպիայում: Հիմք ընդունելով Եգիպտոսի հայոց ազգային միության և «Յուսաբեր» լրագրի խմբագրի գրությունները ՀՀ վարչապետին՝ 1920 թ. օգոստոսի 7-ին Կահիրեում դիվանագիտական ներկայացուցիչ է նշանակվում Խոսրով Զոհրապը¹¹⁴: «Յուսաբեր»-ի խմբագիրը ներկայացուցչի նշանակումը հիմնավորում է այսպես. «.... անյապաղ ներկայացուցիչ մը ուղարկել Եգիպտոս զբաղվելու համար հայ քաղաքացիներու արձանագրութեանց, նրանց ճանապարհորդութեան, ժառանգական և այլ նման գործերու հետ, որովհետև 20,000-ի մօտեցող մեր գաղութին մէջ ամենօրեայ են նման գործեր, իսկ ներկայացուցիչ ունենալը անհրա-

¹¹² Տե՛ս նույն տեղում, գ. 492, թ. 173:

¹¹³ Նույն տեղում, գ. 610, թ. 1:

¹¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 587, թ. 9:

ժեշտ»¹¹⁵: Այդ պաշտոնում Խ. Զոհրապի թեկնածության մասին նշում է. «Գալով անձնավորութեան, Ազգային միութեան այժմու նախագահը, որու մասին կը գրեմ Ձեզ, Խոսրով Զոհրապն է, իրավաբան և ծանօթ օտար և տեղական լեզուներու, արևմտահայ և առհասարակ բոլոր հոսանքներէ յարգուած մարդ մը, որ ամեն կերպով կրնայ օգտակարապէս վարել իրեն յանձնուելիք ներկայացուցիչի կամ քաղաքական գործակալի պաշտօնը»¹¹⁶: 1920 թ. հոկտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին Եգիպտոսի դիվանագիտական շրջանի մեջ է մտցվում նաև Սուդան քաղաքը: 1920 թ. ապրիլի 17-ին Զիբուֆի քաղաքում (ներկայումս անկախ պետություն է) դիվանագիտական ներկայացուցիչ է նշանակվում Մարտիկ Կևորկովը (Գևորգյան)¹¹⁷, իսկ Ադիս Աբեբայում փոխհյուպատոս Հայկ Պատաբանը¹¹⁸: Նույն ժամանակ Վաշինգտոնում (ԱՄՆ) դիվանագիտական ներկայացուցիչ է նշանակվել Գարեգին Փաստրմաճյանը (Արմեն Գարոն)¹¹⁹, իսկ Ռիո դե Ժանեյրոյում (Բրազիլիա)՝ Իգնատիուս Էթյանը (Էթին Բրազիլ)¹²⁰: Նրա դիվանագիտական շրջանի մեջ էին մտնում նաև Արգենտինան և Չիլին:

Յավոք, այնպես է ստացվել, որ ՀՀ ներկայացուցիչներ են նշանակվել նաև հայկական տարածքներում: Այսպես. 1918 թ. սեպտեմբերի 4-ին Ալեքսանդրապոլում Օսմանյան բանակին

¹¹⁵ Նույն տեղում, թ. 3-4:

¹¹⁶ Նույն տեղում, թ. 5:

¹¹⁷ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 198, թ. 80:

¹¹⁸ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 578, թ. 1:

¹¹⁹ Տե՛ս Նույն տեղում, գ. 431, թ. 77:

¹²⁰ Տե՛ս Նույն տեղում, գ. 507, թ. 1:

կից ՀՀ ներկայացուցիչ է նշանակվում Գրիգոր Խոյեցյանը¹²¹, դեկտեմբերի 20-ին Կարսում՝ Ալեքսանդր Տեր-Հակոբյանը¹²², 1919 թ. ապրիլի 2-ին Շուշիում՝ Միքայել Արզումանյանը¹²³:

Այսպիսով՝ Հայաստանի առաջին Հանրապետությունը դիվանագիտական ներկայացուցիչներ է ունեցել 4 աշխարհամասերի 23 պետությունների 48 քաղաքներում (ներառյալ հայկական 3 քաղաքները)¹ ընդհանուր թվով 69 ներկայացուցիչ, որից դիվանագիտական ներկայացուցիչներ (դեսպաններ)² 25 քաղաքում 28 ներկայացուցիչ, ընդհանուր հյուպատոս՝ 6 քաղաքում, 9 ընդհանուր հյուպատոս, հյուպատոս՝ 20 քաղաքում, 26 հյուպատոս, փոխհյուպատոս՝ 3 քաղաքում, 3 փոխհյուպատոս, հյուպատոսական գործակալ՝ 2 քաղաքում, 2 ներկայացուցիչ: Եղել են նաև հյուպատոսի 2 պաշտոնակատարներ, որոնք պաշտոնավարել են բավական երկար ժամանակ, բայց հյուպատոս չեն նշանակվել:

Դիվանագիտական ներկայացուցիչների հիմնական գործառույթներն էին ՀՀ շահերի ներկայացումն ու իրենց պաշտոնավարման պետությունների վերաբերյալ տեղեկատվության տրամադրումը, հայկական պահանջատիրության ներկայացումը, հայերի ցուցակագրումն ու թվաքանակի արձանագրումը, ՀՀ քաղաքացիներին ու ՀՀ մեկնողներին անձնագրերի տրամադրումը, հայ գաղթականների շահերի պաշտպանությունը, նրանց հայրենիք վերադարձի կազմակերպումը, հայերի սեփականության ժառանգության իրավունքի պաշտ-

¹²¹ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 126, թ. 1:

¹²² Տե՛ս նույն տեղում, գ. 92, թ. 13, 15:

¹²³ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 243, թ. 79:

պանությանը նպաստելը, ապրանքների գնումների իրականացումն ու դրանց Հայաստան տեղափոխման կազմակերպումը և նմանատիպ այլ հարցեր:

«Հ կառավարությունը քայլեր է ձեռնարկել նաև դիվանագիտական ներկայացուցիչների աշխատանքների կարգավորումը իրավական հիմքերի վրա դնելու ուղղությամբ: Այդ նպատակով ընդունվել են մի շարք իրավական ակտեր՝ «Հայաստանի Հանրապետության հյուպատոսական կանոնադրությունը», «Երկրու երկրների միջև հյուպատոս նշանակելու մասին պայմանագրի ձևը», «Հայաստանի Հանրապետության դիվանագիտական միսիաների ընդհանուր հյուպատոսների մասին», «Դիվանագիտական գրագրության իրականացման մասին հրահանգները», «Հյուպատոսական գանձումների մասին տարիֆը», հաստատվում է «Հ արտասահմանյան անցագրի» ձևը և այլն:

Այսպիսով՝ Հայաստանի առաջին Հանրապետությունը, աստիճանաբար ճանաչվելով մյուս պետությունների ու միջազգային կառույցների կողմից, կարողանում է ստեղծել դիվանագիտական ներկայացուցիչների լայն ցանց: Չնայած առկա բազմաթիվ խնդիրներին ու բացթողումներին՝ աստիճանաբար կայունանում և կայանում է միջազգային փոխշփումների ոլորտը:

Геворг Э. Кесоян, НАА, к.и.н.; Дипломатическое представительство первой Республики Армения.

Несмотря на тяжелейшие условия первая Республика Армения (1918-1920 гг.) смогла добиться международного признания и иметь дипломатических представителей в разных уголках мира. Начиная с установления дипломатических отношений с соседними государствами, она постепенно распространила их по всему миру: от Японии до Соединенных Штатов Америки и Аргентины, от Эфиопии до Сибири. Всего на 4 континентах было назначено 70 представителей – в 48 городах 23 государств.

Gevorg E. Kesoyan, NAA, Candidate of Sciences in History, Diplomatic representation of the First Republic of Armenia.

The first republic of Armenia, despite the most difficult conditions, was able to achieve international recognition and have diplomatic missions in different parts of the world. Starting with the establishment of diplomatic relations with neighboring countries, it gradually spread to distant territories, from Japan to the United States and Argentina, from Ethiopia to Siberia. A total of 70 representatives were appointed in 48 cities in 23 countries on 4 continents.